

A doktori értekezés tézisei

Pusztai-Varga Ildikó

Kulturálisan kötött nyelvi elemek fordítási megoldásai
finn versek magyar és angol fordításaiban

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Fordítástudományi Doktori Program

1. A KUTATÁS TÁRGYA ÉS RELEVÁNCIÁJA

Doktori disszertációmban kortárs finn versek magyar és angol célnyelvi változatait elemzem. A kulturálisan kötött nyelvi elemek fordítási megoldásait vetem össze finn–magyar és finn–angol fordítási irányban. Az elemzést 1950 után publikált finn versek nyomtatásban megjelent magyar és angol fordításaiból összeállított szövegtörzshöz végzem. A törzs 160 finn forrásversből és ezek magyar és angol fordításaiból áll.

Kulturálisan kötött kifejezéseket legtöbbször szépirodalmi prózai műfajokban, filmfeliratokban, illetve kisebb mértékben szakszövegekben vizsgálják a kutatók. Eddig egyetlen kutatás sem vizsgálta ugyanakkor a kulturálisan kötött kifejezések fordítási lehetőségeit versszövegekben. Jelen kutatás elsőként vállalkozik arra, hogy egy meghatározott paraméterek szerint összeállított versszöveg-törzshöz elemezze a kulturálisan kötött nyelvi elemek előfordulását és fordítási megoldásait induktív, leíró, feltáró-értelmező kvalitatív módszerrel.

2. A KUTATÁS CÉLJA ÉS A KIINDULÓ KUTATÓI MEGFIGYELÉSEK

A kutatás célja a kulturálisan kötött nyelvi elemek fordítási megoldásainak leírásával feltárni a versfordítás kulturális vonatkozásait. Igazolni, hogy művészi szövegek esetében is kimutathatók bizonyos fordítási törvényszerűségek a látszólag egyéni fordítói döntések mögött. A szövegnyelvészet és a kultúrakutatás paradigmáinak ötvöztetésével a kutatás célja feltárni a műfordító és a fordításkutató kulturálisan kötött helyzetét, és ennek hatását a fordítási és a kutatási folyamatra, felhasználva a kulturális antropológiai kutatások humanisztikus, a kutatói szerepre is reflektáló módszertanát. A kutatás célja továbbá az empirikus vizsgálat következtetéseire építve pontosan körülhatárolni a kulturálisan kötött nyelvi elemek fogalmát.

A vizsgálat abból az előzetes kutatói megfigyelésből indul ki, miszerint a versfordítás kultúraközvetítő tevékenység, amelyben az egyéni kreativitáson túl kulturális kötöttségek is befolyásolják a fordítási megoldásokat. A konkrét vizsgálandó törzshöz valóban előzetes megfigyeléseim alapján a finn versek magyar fordításai kreatívabb, és a célnyelvi olvasóközönséghez jobban közelítő fordítási megoldásokat hívnak elő, mint ugyanezen forrásversek angol fordításai.

Doktori kutatásomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen fordítási megoldásokat alkalmaznak a magyar, illetve az angol célnyelvekre fordító műfordítók a kulturálisan kötött kifejezések fordításakor versszövegek esetén. Vizsgálja, hogy mennyire térnek el egymástól a magyar és az angol célnyelvi szövegek fordítási megoldásai, illetve kimutathatunk-

e hasonlóságot a választott fordítási megoldások között a magyar, illetve az angol célnyelvi korpuszon belül. A kvalitatív elemzés során választ keresek arra a kérdésre is, hogy milyen mértékben befolyásolja a fordítási megoldásokat a forrásnyelvi és célnyelvi kultúra kapcsolata, egymáshoz való viszonya, tagjainak egymásról alkotott véleménye.

A vizsgálatnak nem célja a korpuszelemzés során feltárt és kategóriákba rendezett fordítási megoldások honosító–elidegenítő skálán való elhelyezése. Az egyes kategóriák leírásakor ugyanakkor kitérek az adott megoldás honosító vagy elidegenítő jellegére, minden esetben hangsúlyozva, hogy ugyanazon fordítási megoldás egy-egy konkrét példája eltérő irányba mutathat.

3. A KUTATÁS ELMÉLETI HÁTTERE

Doktori kutatásom a fordításszempontrú versfordítás-kutatások azon sorába tartozik, amely egy forrásnyelvi szöveg több célnyelvi fordítását veti össze. Ezen belül elsőként elemzem végig egy meghatározott szempontok szerint összeállított versszöveg-korpuszt egy konkrét problémára, nevezetesen a kulturálisan kötött kifejezések fordítására fókuszálva. A választott korszakot és stílusirányzatot jellemző versszövegekben elemzett nyelvi elemek a forráskultúra kontextusában kulturális többlettartalommal bírnak, amely többlettartalom nem feltétlenül függvénye a vers tartalmi kontextusának, a műfaji sajátosságok miatt azonban felerősödik. A vizsgálat elemzési és értelmezési kerete a nyelvészeti fordításkutatás paradigmája.

Vizsgálatomban a kortárs szimbolikus és interpretatív antropológiában gyökerező, az interkulturális kommunikációban is használt kultúradefiníciót veszem alapul. Eszerint a kultúrák „egyeztetett és osztott szimbolikus rendszerek, amelyek az egyének cselekvéseit irányítják, és csoportszerű működését segítik” (Chen és Starosta 1998: 26). Ezen dinamikusabb, a pillanatnyiságot és a csoportszerű használatot, az értelmező közösség szimbólumalkotó képességét kiemelő keret szerint a szimbólumok nem maguktól értetődőek, csak meghatározott kontextuson belül nyerhetnek értelmet. Ezen értelmeket a szimbolikus rendszerek definiálásában résztvevők birtokolják, és állandóan teremtik, finomítják. Az emberek kulturális csoportokat alkotnak, és az identitás dinamikus felfogása szerint az egyén egyszerre több ilyen csoportnak is tagja. Ez a kultúrafelfogás közelebb visz a kulturálisan kötött kifejezések azon értelmezéséhez, amely szerint a jelhasználók egy adott csoportja számára többlettartalommal bíró kifejezéseket tekinthetünk kulturálisan kötöttnek (Forgács 2004: 39–40). A konnotatív tartalmat tehát mindig egy konkrét kulturális csoport által osztott jelentésként vizsgálom.

Dolgozatomban finn versek magyar és angol fordításait vizsgálom. Finn–magyar fordítási irányban két kevésbé elterjedt nyelvről és kevésbé domináns irodalmi közeg közötti fordításról van szó, míg finn–angol fordítási irányban egy kevésbé elterjedt nyelven született irodalmi

alkotások világnyelvre fordításáról, és így egy domináns irodalmi közegbe kerüléséről beszélünk. E két eltérő fordítási kontextust, valamint a benne elfoglalt saját, kettős – kutatói és műfordítói – szerepemet értelmezem és reflektálok a kutatás következtetéseinek levonásakor.

A vizsgálat hangsúlyozottan a nyelvi elemekhez kapcsolódó konnotációs többlettartalom mentén határozza meg a kultúrakötöttség fogalmát. Elkülönítve tehát a szavak és kifejezések denotatív jelentésétől, amely a nyelvi elem (jel) és az általa jelzett valóságelem (jeltárgy) közötti viszonyra utal, a forrásszövegben kiemelt nyelvi elemek konnotatív jelentését tekintem mérvadónak. Konnotatív jelentés alatt a nyelvi elemhez a denotatív jelentésén túl köthető asszociációkat, többlet- vagy kiegészítő jelentéseket értem, amelyek árnyalják a szó alapjelentéseit (Crystal 1994: 80, Hatim–Mason 1992: 112–113, Klaudy 2006: 149, 159).

Ezek alapján az elemzés során kulturálisan kötötnek tekintek minden olyan nyelvi elemet, amelynek a forrásnyelvi olvasóközönség tagjai által közösen osztott többlettartalma van. A definíciómban szereplő „nyelvi elem” kifejezés lehet egy szó, vagy akár több tagból álló szókapcsolat is, szófaji megkötés nélkül. A kulturálisan kötött nyelvi elemekhez sorolom a számokat és egyéb grafikus jeleket is. Definícióm forráskultúra-centrikus, amennyiben a célnyelvtől függetlenül, a forrásnyelvben, illetve a forrásszövegben magában tekintem az egyes nyelvi elemeket kulturálisan kötötnek. Szempontválasztásomat három tényező indokolja: (1) a műfaj jellege, hiszen versszövegek egyes nyelvi elemei önállóan is képesek a konnotatív jelentés aktiválására; (2) saját versfordítói tapasztalatom és más versfordítókkal készített interjúk tanulságai, amelyek szerint fordítóként a forrásversből indulunk ki, az egyes szavak konnotatív és affektív jelentéseit a forrásszövegben belül bontjuk ki; (3) a vizsgálat során alkalmazott homogén kultúrafelfogás, amely szerint a finn beszélőközösség nagy része a kiemelt és vizsgált nyelvi elemekhez közösen osztott többletjelentéseket társít, azok szimbólumjellegéből adódóan.

Fontos kiemelni, hogy bár magukat a kulturálisan kötött nyelvi elemeket a forrásszövegekben belül, a célnyelvektől függetlenül határozom meg, e nyelvi elemek fordítási megoldásainak elemzésekor, valamint az eltérő célnyelvi megoldások összevetésekor tett megállapításaim és következtetéseim csak a konkrét nyelvpárra és fordítási irányra, az adott forrás- és célkultúra – jelen esetben a finn és a magyar, vagy a finn és az angol – viszonyában érvényesek.

Dolgozatomban a korpuszelemzés során az eddigi kutatások fordítási megoldásokat leíró rendszerezéseit alapul véve, a konkrét versszövegekből kiindulva saját fordítási megoldási listát készítek. A vizsgálat során nem a célnyelvi megfelelőkből kiindulva jelölöm meg az elemzésre kiválasztott nyelvi elemeket, hanem fordítási iránytól függetlenül, a forrásszövegekre koncentrálni emelem ki a forráskultúrában többlettartalommal bíró kifejezéseket.

4. A KUTATÁS ANYAGA

A kutatást egy pontosan körülhatárolt, finn forrásversek és azok magyar és angol célnyelvi fordításaiból álló szövegtörzshöz végeztem. A szövegtörzset a kutatás elején meghatározott szigorú szempontok szerint magam kutattam fel, bármiféle tartalmi szelekció nélkül állítottam össze és digitalizáltam több éves és több országot felölelő filológiai munka során.

A szövegtörzshöz kizárólag olyan finn verseket választottam, amelyek önálló kötetekben, antológiákban vagy folyóiratokban jelentek meg, és amelyeknek önálló fordításkötetben, fordításantológiákban vagy folyóiratokban publikált magyar és angol nyelvű fordításait megtaláltam. A törzshöz kerülés alapvető feltétele tehát, hogy a finn forrásversnek mindkét célnyelven legyen megjelent fordítása. A publikálás ténye garantálja azt, hogy az olvasóközönség versként fogadja el a szöveget. Így a vizsgálat szempontjából fontos közösségi kulturális megnyilvánulásnak tekinthetjük a vizsgált versszövegeket.

A finn forrásversek kiválasztásának másik alapvető kritériuma, hogy 1950 után publikált versek legyenek. A 2. világháború utáni évekre, konkrétan az 1940-es évek végére tehető az a nagy hatású, a finn költői stílust a mai napig meghatározó korszakváltás, amelyre lírai modernizációként utal az irodalomtörténet. E modernizációs irány főbb jellemzői, hogy egyeduralkodóvá tette a szabad verset, elvetette a formai kötöttségeket, csak elvétve használ rímet és metrumot, illetve a költői képet állítja a szöveg középpontjába (Parkko 2012: 102–107).

A vizsgálati törzshöz nem válogattam be saját versfordításaimat. Bár vizsgálatom figyelembe veszi következtetései levonásakor a szubjektív szempontokat, és végig reflektál a kutató-műfordító kettős szerepére, saját versfordításaim vizsgálata már túlmutatna e kutatás keretein.

Szintén nem kerültek be a vizsgált törzshöz olyan magyar vagy angol versfordítások, amelyek nyersfordítás alapján készültek. Kizárólag olyan műfordítók munkái szerepelnek a törzshöz, akik beszélik a finn nyelvet, így közvetlenül a finn forrásversből indultak ki munkájuk során.

A törzshöz összeállításának szigorúan meghatározott szempontjai lehetővé teszik a vizsgált szövegek kiválasztásának objektivitását. Tehát, míg maga az elemzési folyamat kvalitatív, és a szubjektív szempontokra is reflektáló kutatás, a szövegek kiválasztásának folyamata objektív paraméterek alapján történt. Ezek a paraméterek biztosítják, hogy nem a kitűzött kutatási cél szempontjából „megfelelő” szövegeket gyűjtöttem egybe a törzshöz, hanem bármilyen, a formális feltételeknek megfelelő versszöveg a része lehetett. Ez a kiválasztási folyamat támasztja meg tehát objektivitásával az elemző folyamat kvalitatív, szubjektivitásra is reflektáló megközelítését.

Az összeállítási folyamat végeredményeként létrejött egy háromnyelvű, digitalizált fordítási korpusz, amely 160 finn forrásverset és ezek 160 magyar és 160 angol célnyelvi fordítását tartalmazza. A digitalizált forrásvers-szövegek és versfordítás-szövegek pontos publikálási adatait is megadja a korpusz. Ily módon a kutatás eredményeként létrehozott versszöveg-korpusz további kutatások kiindulópontjául is szolgálhat.

5. A KUTATÁS MÓDSZERE

Az elemzés első lépéseként a finn forrásnyelvi szövegben kiválasztom és megjelölöm az általam kulturálisan kötött kifejezésnek ítélt nyelvi elemeket. Vizsgálatom egysége tehát a nyelvi elem, attól függetlenül, hogy egy vagy több szóból álló kifejezésről van-e szó, illetve semmilyen szófaji kritérium nincs a vizsgált nyelvi elemek kiválasztásakor. Amennyiben több elemből álló kifejezést jelölök meg kulturálisan kötött nyelvi elemként, az egész összetett kifejezést egy egységként kezelem, és a kifejezés egészét tekintve vizsgálom a fordítási megoldásokat.

A kulturálisan kötöttnak ítélt nyelvi elemek kiválasztása a forrásnyelvi versekben egy összetett és nagyon érzékeny folyamat. Döntésemben egyrészt fordításkutatói tapasztalatom, tudásom és szempontrendszerem vezérel, amelyet korábban, az ebben a témában készült vizsgálatok empirikus és elméleti tapasztalataiból szűrök le. Az elemzés során nem előre felállított kategóriákhoz és osztályozási keretekhez keresek illusztratív példákat, hanem a vizsgálati korpusz anyagát kvalitatív módon elemezve emelek ki és gyűjtök össze nyelvpáronként minden kulturálisan kötöttnak ítélt kifejezést.

A döntéshozatali folyamat másik fontos tényezője saját műfordítói tevékenységem és tapasztalatom. A kutatás során mint műfordító azokat a kifejezéseket tartom kulturálisan kötöttnak, amelyeket csak azért tudok értelmezni, kibontani, vagy hangulattal, plusz tartalommal felruházni a fordítási folyamat köztes – transzkódoló (Klaudy 2006: 152) – szakaszában, mert ismerem és értem a finn kultúra idevonatkozó tapasztalatait. Ezen kifejezések magyarra fordításakor figyelembe veszem, hogy az általam elképzelt, a magyar beszélőközösséghez tartozó olvasó vajon milyen háttérismerettel rendelkezik a finn kultúráról. Majd ennek végiggondolása után mérlegelem, milyen megoldást válasszak az adott kifejezés esetében. Ezek a mérlegelések fordítói munkámban rutinszerűen történnek, kevésbé tudatosítva a lehetséges megoldások széles skáláját. Ezzel szemben fordításkutatóként sokkal mélyebben, a lehetséges megoldások színes palettáját, a választások mögött meghúzódó esetleges motivációkat, és a döntések következményeit minőségi elemzéssel tudom vizsgálni.

A finn kultúrához kötődő kifejezések értelmezésében segít a nyelvismereten túl a több éves Finnországban eltöltött idő, amely során a lehető legmélyebben igyekeztem megismerni a körülöttem zajló világot, annak hétköznapi részesévé válva. Emellett természetesen ismereteimet

bővítettem szakirodalmi, szépirodalmi és más, a finn kultúráról szóló másodlagos forrásanyag tanulmányozásával. Egyetemi tanulmányaim is gazdagították enciklopédikus ismereteimet. Finn nyelv és irodalom szakos tanári diplomával rendelkezem, illetve több szemesztert végeztem el ösztöndíjasként különböző finnországi egyetemeken.

Az itt taglalt szempontok és kontextusok által meghatározva jelölöm meg tehát a finn forrásnyelvi szövegben az általam kulturálisan kötött kifejezésnek ítélt nyelvi elemeket.

1. táblázat Sirkka Turkka „Ja minä tahdon” című versének

magyar és angol fordításaiban kiemelt kulturálisan kötött nyelvi elemek

Ja minä tahdon, että sinä lopultakin vavahtat, kun sateesta märkä järvi nostaa siivilleen kesän , sen joutsenet . Kun ne vielä hetken viipyvät puiston puiden yllä, kaiken rakastetun kullan yllä. Kun niiden väri on jo valkoisempi lunta , valkoisempi eron väriä.	És azt akarom, hogy végül megremegj, mint amikor az esőtől csapzott tavon a nyár a fénybe emeli a hattyúkat . Mint amikor a hattyúk a park fái fölött verdesnek, minden szeretett kedves fölött. Amikor a színük már vakítóbb a hónál , vakítóbb az elválás színeinél. (Turczi István fordítása)	And I want you to tremble at last, when the rain-drenched lake raises summer in its wings, its swans . When they linger one more moment over the park trees , over all the adored gold. When their tint is whiter than snow already, whiter than the tint of parting. (Herbert Lomas fordítása)
--	--	--

Majd ezen nyelvi elemek magyar ekvivalenseit keresem ki a magyar célnyelvi szövegben. A finn forrásnyelvi kifejezést és magyar ekvivalensét egy táblázatban egymás mellé rendelem.

2. táblázat Sirkka Turkka „Ja minä tahdon” című versének
magyar fordításában kiemelt kulturálisan kötött nyelvi elemek fordítási megoldásai

Turkka, S. „Ja minä tahdon” („És azt akarom”) Turczi István 1996	Finn forrásnyelvi kulturálisan kötött nyelvi elem	Magyar célnyelvi fordításban szereplő ekvivalens	Fordítási megoldás
	järvi	tavon	szó szerinti fordítás
	kesän	a nyár a fénybe	kulturális kifejtés
	joutsenet	a hattyúkat	szó szerinti fordítás
	puiston puiden	a park fái	szó szerinti fordítás
	valkoisempi	vakítóbb	kulturális kifejtés
	lunta	hó	szó szerinti fordítás
	valkoisempi	vakítóbb	kulturális kifejtés

Következő lépésként az angol célnyelvi szövegben is kikeresem a megjelölt finn forrásnyelvi kifejezés ekvivalensét, majd egy külön táblázatban egymáshoz rendelem őket. Így két, egymással párhuzamosan futó táblázatom lesz.

3. Sirkka Turkka „Ja minä tahdon” című versének
angol fordításában kiemelt kulturálisan kötött nyelvi elemek fordítási megoldásai

Turkka, S. „Ja minä tahdon” „And I want you” Herbert Lomas 1992	Finn forrásnyelvi kulturálisan kötött nyelvi elem	Angol célnyelvi fordításban szereplő ekvivalens	Fordítási megoldás
	järvi	lake	szó szerinti fordítás
	kesän	summer	szó szerinti fordítás
	joutsenet	swans	szó szerinti fordítás
	puiston puiden	park trees	szó szerinti fordítás
	valkoisempi	whiter	szó szerinti fordítás
	lunta	snow	szó szerinti fordítás
	valkoisempi	whiter	szó szerinti fordítás

Miután elvégeztem egy forrásvers elemzését, és a megfelelő táblázatokba rendeztem a kiemelt nyelvi elemeket és ekvivalenseiket, kontrollellenőrzést végzek. Ennek során a magyar és az angol fordításokat olvasva keresek még olyan kifejezéseket, amelyeknek a magyar vagy az angol

ekvivalense olyan fordítási megoldást láttat, amely mögött kulturális töltetet lehet sejteni a finn forráskifejezésben.

Amikor mind a 160 forrásnyelvi verset, illetve magyar és angol nyelvű fordításaikat ily módon végigelemeztem, és kigyűjtöttem a kulturálisan kötöttnek ítélt nyelvi elemeket, a táblázatokban szereplő nyelvelem-párokat fordítási megoldások szerint osztályozom, mind finn–magyar, mind finn–angol fordítási irányban. Így az elemzés végén rendelkezésemre áll egy finn–magyar fordítási megoldási tipológia, és egy finn–angol fordítási megoldási tipológia. Ezek után a két megoldási tipológiát egybevetem és elemzem, hasonlóságokat és eltéréseket állapítva meg. Az elemzés során a korpuszban megjelölt kulturálisan kötött nyelvi elemeket tematikus csoportokba rendezem, és vizsgálom az egyes tematikus csoportokra jellemző fordítási megoldásokat is, mind finn–magyar, mind finn–angol fordítási irányban.

7. A KUTATÁS EREDMÉNYEI

7.1. A kutatás során meghatározott fordítási megoldások típusai

A vizsgált korpuszban összesen 728 kulturálisan kötött kifejezést jelöltem meg a finn forrásszövegekben. A finn versekben általam megjelölt, a forráskultúrában kötött kifejezéseket és azok magyar és angol célnyelvi ekvivalenseit táblázatban egymás mellé rendeltem. A fordítási megoldásokat mindkét irányban elemeztem. Korábbi, a témában végzett kutatások eredményeire támaszkodva (Aixelá 1995, Drahot-Szabó 2013, Forgács 2004, Heltai 2007, 2008a, 2008b, Klaudy 2007, Leppihalme 2001, Mujzer-Varga 2010, Pedersen 2005, Valló 2002) a korpuszban található fordítási megoldásokat 10 típusba soroltam: (1) átvétel, (2) részleges átvétel, (3) megfeleltetés, (4) betoldás, (5) generalizálás, (6) konkretizálás, (7) kihagyás, (8) adaptáció, (9) kulturális kifejtés, (10) szó szerinti fordítás.

7.2. A kutatás során azonosított kulturálisan kötött nyelvi elemek tematikus csoportjai

A vizsgált korpuszban azonosított 728 kulturálisan kötött nyelvi elemet 8 nagy tematikus csoportba osztottam. Az egyes kategóriákat a nyelvi elemek denotatív jelentése alapján határoztam meg. Az egyes elemek újbóli előfordulását külön tételként számolom. A tematikus csoportok azonosítása információval szolgál arról, hogy a finn beszélőközösség milyen kifejezésekhez társít konnotációs jelentéseket. Az egyes tematikus csoportok alá sorolt nyelvi elemek száma azt mutatja, hogy ezek közül melyek szerepelnek nagyobb gyakorisággal a versszövegekben.

3. táblázat A korpuszban azonosított, az egyes tematikus csoportok alá sorolt elemek száma

Éghajlati viszonyokra utaló nyelvi elemek, égtájak, hónapok és évszakok elnevezései (ÉGH)	185
Élővilágra utaló nyelvi elemek (ÉLŐV)	184
Természeti képződményekre utaló nyelvi elemek, földrajzi nevek és utcanevek (TERM)	129
Hétköznapi életre vonatkozó nyelvi elemek (HÉTK)	65
Hagyományos finn vidéki élettel kapcsolatos nyelvi elemek (VID)	57
Finn mentalitásra vonatkozó nyelvi elemek (MENT)	41
Történelmi eseményekre, történelmi személyekre, rangokra és címekre vonatkozó nyelvi elemek, valamint bibliai idézetek (TÖRT)	36
Politikai életre, a társadalmi szerveződésre és közösségi életre vonatkozó nyelvi elemek, ünnepek elnevezései, híres emberek nevei (POL)	31

7.3. A fordítási megoldások számszerű megoszlása a két fordítási irányban

A fordítási megoldások számszerű megoszlását a két fordítási irányban a 4. táblázat mutatja.

4. táblázat Fordítási megoldások számszerű megoszlása
finn–magyar és finn–angol fordítási irányban

Fordítási megoldás	Finn– magyar irány	Finn– angol irány
Átvétel	12	7
Részleges átvétel	3	5
Megfeleltetés	104	120
Betoldás	5	9
Generalizálás	41	29
Konkretizálás	4	5
Kihagyás	25	8
Adaptáció	19	9
Kulturális kifejtés	53	22
Szó szerinti fordítás	459	510
Nem értékelhető	3	4

8. A KUTATÁS ELMÉLETI TANULSÁGAI

8.1. A versfordításra vonatkozó előzetes kutatói megfigyelés

Az az előzetes kutatói megfigyelésem, miszerint a versfordítás kultúraközvetítő tevékenység, amelyben az egyéni kreativitáson túl kulturális kötöttségek is befolyásolják a fordítási megoldásokat, a vizsgálat eredményeképpen igazolást nyert. Az a tény, hogy ezen forrásnyelvi elemeket és azok célnyelvi megfelelőit a vizsgálat keretében egymás mellé tudom rendelni, egy konkrét, és részleteiben definiált és elemzett megoldási típus alá tudom sorolni, önmagában kizárja, hogy teljesen egyéni, a kulturális kontextusokat mellőző megoldásokról lenne szó. Csupán egy esetben bukkantam olyan megoldásra, amely valóban a műfordító egyéni, a forrásszövegtől nagyban elszakadó, nem a kulturális tartalmakat, hanem saját egyéni értelmezését érvényesítő megoldást mutat.

8.2. A konkrét korpuszra vonatkozó előzetes kutatói megfigyelések

A kutatás során igazolást nyert, hogy finn–magyar irányban gyakrabban élnek a fordítók olyan fordítási megoldásokkal, amelyek nagyobb mértékben szakadnak el a forrásnyelvi szövegtől: a fordító észleli, hogy kulturális többlettartalommal bíró nyelvi elemről van szó, és átalakítást végez a szöveg funkciója, műfaja, stílusa, a célnyelvi olvasó ismeretei és elvárásai, valamint a fordítási kontextus figyelembevételével.

Az előzetes kutatói megfigyelés második állítása azonban a célnyelvi szövegek felszínén vizsgált megoldások tekintetében nem igazolódott, hiszen közel azonos számban találkozunk a magyar és az angol célnyelvi szövegekben olyan fordítási megoldásokkal, amelyek közelebb viszik a fordítást a célnyelvi olvasóközönséghez. Viszont, ha kizárólag a fordítói tudatosságot markánsabban jelző fordítási megoldásokat – átvétel, részleges átvétel, betoldás, kihagyás, generalizálás, konkretizálás, kulturális kifejtés, adaptáció – tekintjük, ez az állítás is beigazolódott, hiszen ebben az esetben sokkal nagyobb számban élnek a fordítók a célnyelvi olvasóhoz közelítő megoldásokkal finn–magyar irányban, mint finn–angol irányban.

8.3. A kulturálisan kötött nyelvi elem fogalmának meghatározása

A kutatás eredményeként megfogalmazott meghatározásom szerint, kulturálisan kötött nyelvi elemek alatt azon nyelvi elemeket értem, amelyek szöveg- és fordítási kontextustól függetlenül felidéznek az adott kultúra, csoportkultúra tagjai számára a hozzájuk kapcsolódó konnotatív, érzelmi-asszociációs többlettartalmakat. Az, hogy egy nyelvi elemhez enciklopédikus ismereteket kapcsol egy adott kultúra vagy közösség, még nem teszi kulturálisan kötötté a vizsgálatom szempontjából. Az enciklopédikus tudáson túl az érzelmi-asszociációs többlettartalmak megléte is szükséges.

8.4. A fordítási megoldások fordítási iránytól független hasonlóságai

Mindezekből azt a végső következtetést vonhatjuk le, hogy finn kortárs versek fordításakor mind a finnről magyarra, mind a finnről angolra fordítók kiugró arányban – az összes megoldást tekintve finn–magyar irányban 79 %-ban, finn–angol irányban 88 %-ban – alkalmaznak olyan fordítási megoldást, amely nem szakad el nagymértékben a forrásnyelvi szövegtől, és amely egyúttal közelebb viszi a célnyelvi szöveget a célnyelvi olvasóközönséghez oly módon, hogy számára megkönnyítse a gyors értelmezhetőséget. Az, hogy ez az itt vizsgált korpuszt elemezve fordítási iránytól függetlenül jellemző, azt jelzi, hogy a kortárs finn versek fordítási folyamatára jellemző fordítói stratégiáról beszélhetünk. A korpusz 12 magyarra és 16 angolra fordító műfordító munkáit tartalmazza. Az, hogy fordítási iránytól függetlenül ezzel a két fordítási megoldástípussal élnek nagy arányban a fordítók, általános fordítói stratégiára, azaz követendő fordítói normára utal (Chesterman 1993, Toury 1995).

Ez a kapott eredmény tehát igazolja, hogy művészi, szűkebben versszövegek esetében is kimutathatók bizonyos fordítási törvényszerűségek annak ellenére, hogy a vers mint műfaj fordítása feltételezhetően nagyobb teret biztosít a fordítók számára a megfelelő megoldások kiválasztásában. A kapott eredmény azonban alátámasztja, hogy versfordítások esetén is működik a fordítói norma, azaz a fordítók – a műfordítók is – igazodnak a többi fordító által hasonló fordítási kontextusban korábban már alkalmazott jellemző stratégiákhoz (Klaudy 2007: 34–35). Jelen esetben ahhoz, hogy ne szakadjanak el túl nagy mértékben a forrásnyelvi szövegtől, illetve, hogy megoldásaikkal elősegítsék a célnyelvi olvasó számára a könnyebb megértést.

A forrásszöveg szerzőjére jellemző egyéni nyelvezet és az adott stílusirányzat tehát befolyásoló tényezőként jelentkezik a fordító számára, többek között a kulturálisan kötött kifejezések fordítása esetén is. Véleményem szerint ez a fajta lojalitás húzódhat meg a szó szerinti fordítási megoldásnak a vizsgált korpuszban észlelt kiugróan magas aránya mögött. Ezenkívül műfaji sajátosságok is közrejátszanak abban, hogy a fordítók egy szót gyakran egy szóval feleltetnek meg versfordítások során.

8.5. A fordítási megoldások különbségei finn–magyar és finn–angol fordítási irányban

A fordítási megoldások különbségeit illetően a következő megállapításokat tehetjük. A finn kortárs verseket angolra fordítók gyakrabban élnek olyan fordítási megoldásokkal, amelyek kisebb mértékben szakadnak el a forrásnyelvi szövegtől – szó szerinti fordítás, megfeleltetés, részleges átvétel –, és kevesebbszer alkalmaznak olyan megoldásokat, amelyek nagyobb mértékben szakadnak el a forrásnyelvi szövegtől, és mint ilyenek a fordítói kreativitást mozgósítják – kihagyás, generalizálás, kulturális kifejtés, adaptáció. Kortárs finn versek angol fordításai tehát „lojálisabbak” a forrásnyelvi szöveghez, mint ugyanezen versek magyar fordításai. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az angol fordítások nagyobb mértékben „tartják tiszteletben” a finn forrásverset, és annak stílusát, költői eszközeit. Míg a magyar fordítók bátrabban rugaszkodnak el a forrásnyelvi szövegtől, majd a célnyelvi olvasóközönséghez igazítják fordításaikat. Ennek hátterében a két fordítási kontextus különbsége, illetve műfaji szempontok állhatnak.

9. A KUTATÁS HASZNA

A kutatás értéke, hogy a versfordítói gyakorlat és a fordítástudomány mint elméleti keret összekapcsolásával fogalmazza meg az elméleti tudás és a gyakorlati alkalmazhatóság számára egyaránt releváns és hasznos következtetéseit. Elsőként vállalkozik arra, hogy egy meghatározott paraméterek szerint összeállított versszöveg-korpuszon elemezze a kulturálisan kötött nyelvi elemek előfordulását és fordítási megoldásait induktív, leíró, feltáró-értelmező kvalitatív módszerrel. A vizsgálat újdonságaként említhető, hogy az elemzés következetesen kerüli az esztétikai értékelő, valamint az előíró megnyilvánulásokat, ezzel a fordítástudomány leíró irányvonalába illeszkedve a fordítók által alkalmazott megoldásokat írja le és rendszerezi.

A kutatás eredményei és a konkrét szövegpéldák vizsgálatán alapuló következtetései felhasználhatóak a fordítóképzésben, elsősorban műfordító-kurzusokon. A kutatás eredményei ezenkívül közvetlenül felhasználhatóak a műfordítás-kritikában, elsősorban versfordítások értékelésekor. A kutatás eredményei részletes útmutatóul szolgálhatnak a kritikusok számára a lehetséges fordítói megoldások feltárására, illetve rávilágíthatnak az egyes megoldásoknak a szöveg stílusára gyakorolt hatására.

10. TOVÁBBI KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK

A kutatás eredményeként létrehozott és digitalizált háromnyelvű versszöveg-korpusz további kutatások kiindulópontjául szolgálhat.

Vizsgálatomban a finn kultúrát egységesen értelmezhető kultúraként tekintem, további kutatások azonban feltárhatják az itt elemzett, kulturálisan kötött nyelvi elemek az egyes szubkultúrákban aktualizált értelmezéseit. A finn forrásszövegek olvasói percepciójának vizsgálatával pontosabb, részletekbe menőbb képet kaphatunk a kiemelt, kulturálisan kötött nyelvi elemeknek az egyes csoportkultúrák számára releváns többlettartalmairól.

A dolgozat a finn verseket angol nyelven olvasó célnyelvi olvasóközönséget egységes célközönségként tekinti. Ennek oka az angol mint globális nyelv szerepe. Ez a vizsgálati szempont természetesen befolyással van a finn–angol fordítási irányban elemzett megoldásokkal kapcsolatos következtetéseimre. További, az angol célnyelvi olvasóközönséget eltérő jellegűknél fogva csoportokra bontó vizsgálat pontosabb eredményekhez vezethet.

Doktori kutatásom célja a szövegfelületen megjelenő fordítási megoldások feltárása és elemzése, illetve a kapott eredmények alapján tendenciák kimutatása. Nem célja azonban a fordítók szándékának vizsgálata. Pontosabb, a fordítói szándékot is feltérképező és azt a konkrét megoldások számarányára vetítő vizsgálat az itt közölt eredményeknél részletesebb következtetésekhez vezethet. A disszertációhoz kapcsolódó filológiai kutatómunkám során mélyinterjúkat készítettem a kortárs finn költészetet magyarra és angolra fordító műfordítókkal. Terveim között szerepel ezen interjúk kvalitatív diskurzus-elemzése, amely további adatokkal egészítheti ki az itt elvégzett szöveg-összehasonlító vizsgálat eredményeit, ezáltal gazdagítva ismereteinket a versfordítók kulturális közvetítő szerepéről.

11. A TÉZISEKHEZ FELHASZNÁLT IRODALOM JEGYZÉKE

- Aixelá, J. F. 1995. Specific cultural items and their translation. In: Jansen, P. (ed.) *Translation and the manipulation of discourse. Selected Papers of the CERA Research Seminars in Translation Studies 1992-93*. Leuven: CERA. 109–123.
- Chen, G., Starosta, W. 1998. *Foundations of Intercultural Communication*. Boston: Ally and Bacon.
- Chesterman, A. 1993. From 'Is' to 'Ought': Laws, Norms and Strategies in Translation Studies. *Target* Vol. 5. No. 1. 1–21.
- Crystal, D. 1994. *An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Drahota-Szabó E. 2013. Realien – Intertextualitát – Übersetzung. Kézirat. Megjelenik: „Beiträge zur Fremdsprachenvermittlung” c. folyóirat különszámaként előreláthatóan 2013-ban.
- Forgács E. 2004. Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben. *Fordítástudomány* 6. évf. 2. szám. 38–55.
- Hatim, B., Mason, I. 1992. *Discourse and the translator*. London and New York: Longman.
- Heltai P. 2007. Ekvivalencia és kulturálisan kötött kifejezések a fordításban. In: Heltai P. (szerk.) *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia. A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*. Pécs/Gödöllő: MANYE/Szent István Egyetem. 3/2. kötet. 643–653.
- Heltai P. 2008a. Lexikai átváltási műveletek irodalmi és szakfordításban. *Fordítástudomány* 10. évf. 1. szám. 5–17.
- Heltai P. 2008b. Kulturálisan kötött kifejezések visszafordítása az Under the Frog című regényben. *Fordítástudomány* 10. évfolyam. 2. szám. 61–76.
- Klaudy K. 2006. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2007. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol/Német/Orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Leppihalme, R. 2001. Translation strategies for realia. In: Kukkonen, P., Hartama-Heinonen, R. (eds) *Mission, Vision, Strategies and Values. A Celebration of Translator Training and Translation Studies in Kouvola*. Helsinki: Helsinki University Press. 139–148.
- Mujzer-Varga, K. 2010: *Honosítás és idegenítés Örkény István egyperces novelláinak fordításaiban*. ELTE BTK. [Nem publikált doktori értekezés.]
- Parkko, T. 2012. *Runouden ilmiöitä*. Helsinki: Avain.
- Pedersen, J. 2005. How is Culture Rendered in Subtitles? In: *Challenges of Multidimensional Translation: Conference Proceedings 2005*, 1–18.
http://www.euroconferences.info/proceedings/2005_Proceedings/2005_Pedersen_Jan.pdf

Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Valló Zs. 2002. „Honosított” angol drámák a magyar színpadon. Budapest: Presszió Kft.

12. A TÉZISEKHEZ FELHASZNÁLT FORRÁSOK JEGYZÉKE

Turkka, S. 1986. Ja minä tahdon. In: *Tule takaisin, pikku Sheba*. Helsinki: Tammi. 54.

Turkka, S. 1996. És azt akarom. In: *Tengeráramok – Mai finn költők*. Budapest: Széphalom Könyvműhely. 11. F: Turezi István

Turkka, S. 1992. And I want you. In: *A Way to Measure Time – Contemporary Finnish Literature*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura/Finnish Literature Society. 420. F: Herbert Lomas

12. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMÁJÁVAL KAPCSOLATOS PUBLIKÁCIÓK

12.1. Tanulmányok

- Pusztai-Varga I. 2008. Műfordítók mint kulturális brókerek. *Fordítástudomány* X. évf. 2. szám. 39–47.
- Pusztai-Varga I. 2008. A forrás- és célkultúra viszonyának hatása a fordítói megoldásokra. Kulturálisan kötött kifejezések átültetése versfordítások esetén. In: Keresztes L., Laihonen, P., Maticsák S. (szerk.) *Folia Uralica Debreceniensia* 15. Debrecen: Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Intézet. 83–113.
- Pusztai-Varga I. 2009. Literary Translators as Cultural Brokers. In: *MikaEL Electronic proceedings of the KäTu symposium on translation and interpreting studies. Volume 3*. Letöltve: 2010.06.01. <http://www.sktl.net/MikaEL/vol3/PusztaiVarga2009.pdf>
- Pusztai-Varga I. 2010. Műfordítás-kutatás a nyelvészet és kultúratudomány határán. In: Lendvai E. (szerk.) *Translatologia Pannonica II*. Pécs: PTE BTK FKK. 77–86.
- Pusztai-Varga I. 2010. Emlékezés Valló Zsuzsa munkásságára. *Fordítástudomány* XII. évf. 1. szám. 75–80.
- Pusztai-Varga I. 2010. A nyelvi kifejtés típusa finn versek angol és magyar fordításában. In: Károly K., Fóris Á. (szerk.) *Nyelvek találkozása a fordításban*. Budapest: Eötvös Kiadó. 135–159.

12.2. Konferencia-előadások

- Pusztai-Varga I. 2008. Műfordítók mint kulturális brókerek. Elhangzott: V. Fordítástudományi PhD Konferencia. Budapest: ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszék. (2008. március 27.)
- Pusztai-Varga I. 2008. Hogyan (ne) fordítsunk finn verseket? Fordításmódszertani előadás. Elhangzott: Finnugor Nyelvtudományi Intézet, Debrecen: Debreceni Egyetem. (2008. április 18.)
- Pusztai-Varga I. 2008. Kulttuurisidonnaisten ilmauksien käännösstrategioita suomalaisten runojen unkarinkielisissä ja englanninkielisissä käännöksissä. Elhangzott: Doktori szeminárium, Joensuu Egyetem, Fordítástudományi Intézet, Savonlinna, Finnország. (2008. augusztus 26.)
- Pusztai-Varga I. 2009. Explicitáció a versfordításban. Elhangzott: VI. Fordítástudományi PhD Konferencia, Budapest: ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszék. (2009. március 26.)
- Pusztai-Varga I. 2009. Kaunokirjallisuuden kääntäjät kulttuurimeklareina. Elhangzott: KäTu Symposium, Tampere: Tamperei Egyetem. (2009. április 25-26)
- Pusztai-Varga I. 2009. Egy kiállítás képei – Műfordítás-kutatás a nyelvészet és kultúratudomány határán. Elhangzott: Kultúrák dialógusa a soknyelvű Európában VI. Pécs: Pécsi Tudományegyetem (2009. október 16-17.)
- Pusztai-Varga I., Karl N. 2009. A műfordítás problémái. Elhangzott: SF Irodalmi Szakosztály Műfordítói Estje. Budapest: Magyar Írószövetség (2009. október 21.)

- Pusztai-Varga I. 2009. Emlékezés dr. Valló Zsuzsa munkásságára. Elhangzott: Papp Ferenc Baráti Kör Tizedik szakmai találkozó, Pápai Vilma és Valló Zsuzsa emlékülés. Budapest: ELTE FTT (2009. december 14.)
- Pusztai-Varga I. 2010. A mélyinterjú módszerének alkalmazása a műfordítás-kutatásban. Elhangzott: Az alkalmazott nyelvészet ma: innováció, technológia, tradíció. XX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Debrecen: Debreceni Egyetem (2010. augusztus 26-28.)
- Pusztai-Varga I. 2010. A nyelvi kifejtés típusai finn versek angol és magyar fordításaiban. Elhangzott: Klaudy Kinga tiszteletére megjelent Nyelvek találkozása a fordításban című kötet bemutatója. Budapest: ELTE (2010. október 8.)
- Pusztai-Varga I. 2011. Domesticating and Foreignizing Strategies in Translations of Finnish Poetry. Elhangzott: Domestication and Foreignization in Translation Studies. Joensuu: Kelet-Finnországi Egyetem (2011. 09.29-10.01.)
- Pusztai-Varga I. 2011. Az antropológiai terepmunka módszertan alkalmazása a fordításkutatásban. Elhangzott: A fordítás arcai 5 – Fordítástudományi kutatások az Eszterházy Károly Főiskolán. Eger: Eszterházy Károly Főiskola (2011. november 23.)
- Pusztai-Varga I. 2012. Honosítás és elidegenítés finn versek angol és magyar fordításaiban. Elhangzott: IX. Fordítástudományi PhD konferencia. Budapest: ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszék. (2012. március 29.)
- Pusztai-Varga I. 2012. Önreflexió a fordítástudományi kutatásokban. Elhangzott: Társadalmi változások – Nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében. XXII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Szeged: Szegedi Tudományegyetem (2012. április 12-14).
- Pusztai-Varga I. 2013. A kvalitatív korpuszelemzés lehetőségei a fordítástudományban. Elhangzott: Nyelv – Társadalom – Kultúra. Interkulturális és multikulturális perspektívák. XXIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar (2013. március 26-28).

12.3. Önálló fordításkötetek

- Pusztai-Varga I. (ford., szerk.) 2008. *Mikor felébredtem, nyár volt – Nőversek Finnországból*. Budapest: Napkút. 105 oldal
- Pusztai-Varga I. (ford., szerk.) 2011. *Szemünk álomra gyűl – Hat kortárs finn költőnő*. Budapest: Polar – Valo-Art Kiadó. 141 oldal
- Pusztai-Varga I. (ford., szerk.) 2012. *Bárhová elindulhatunk – Turku város hat költője*. Budapest: Magyar Napló Kiadó. 112 oldal